

AZ UNITÁRISMUS ÁMÉRIKÁBAN.*)

Az unitárius név, mint vallásos testület neve 1815. óta ismeretes ez országban. Ez időszakot könnyebbség okáért három részre lehet beosztani, melyek közül első a növekedés kora, mely magában foglalja az orthodox felekezetekkel való vitatkozást, második a criticismus, vagyis magában a vallásfelekezet keblében levő pártok vitájának kora, s harmadik a szervezkedés, vagyis a tudományos bírálat és felekezeti szervezkedés kora.

E korszakok közül mindenik leginkább ismeretes valamely vezérférfinak nevével u. m. az első Dr. Channingről, a második Parker Tivadarról és a harmadik Dr. Hedge-ről, ha az elméleti irányt vagy Dr. Bellows-ról, ha a felekezeties vagy szervezkedési irányt tekintjük. Az a különös, hogy e férfiak közül, szorosán véve, egy sem tartozott az unitárius felekezethez mint olyanhoz. Dr. Channing soha sem ohajtott unitáriusnak tűnni fel, és nagyon került minden felekezeti elnevezést. Parker Tivadar, ámbár mindig jogot tartott az unitárius testülethez, egész nyilvános működése alatt folytonos vitában állott annak nagyobb részével: Dr. Hedge, ki valószínűleg a hitfelekezet legjelesebb, legmélyebb és legszélesebb körümvettséggel bíró tagja, lényegileg philosophus és gondolkozó: és ámbár ő gazdagította eszmekörét annyi új gondolattal, mint a testületnek bármely tagja, de még sem lehet azt mondani, hogy bármit is tett volna az oly nézetek meghatározásában, a melyekről egy felekezet leginkább megismerhető. És az unitárius testület nem annyira nézeteiért, mint a tőle nyert ihletért és szervezkedési erőért érez hálát Dr. Bellows iránt, a ki, azt lehetne mondani, nemes lelkesültsége, nagy rokonszenve, és nagyszerű munkaereje által tartotta meg a felekezetet a jövőben reá várakozható munkára.

E korszakok évszámaitul vehetők 1815., 1836., és 1860. Ezeknél tisztábban egy számmal sem lehetne kijelölni az unitárius nézet történetének határvonalait. Egyik nemzedék gondolatai éppen ugy be-

*) Allen Henrik Jakab ámerikai hitrokonunk csak most megjelent „The liberal movement in Theology“ című művéből közöljük e cikket, melyet nemcsak tartalma tesz érdekessé, hanem az a körülmény is, hogy szerzője volt a legfőbb tényező abban, hogy Kovács János tanár most Amerikában lehet.

leolvadnak a másikéba, mint az ég fényének sugarai egymásba. És mégis mindenik egy határozott tényt jelez, a melyet éppen úgy lehet kiindulásnak venni mint bármely mást. Az első mint említém, azt az évet jelzi, a melytől kezdve az unitárius név ez országban e neven ismeretes kezd lenni, mivel azelőtt az sem elismerve, sem megadva nem volt.

1836. inkább tekinthető a transcendentalismus születési évéül, mint bármely más év, mivel „Egy hosszú háboru első ágyuja“ ez évben lövetett el Ripley György által egy szemlében Martineau „a vallásvizsgálódás észszerűsége“ (Rationale of Religious Inquiry) című értekezése ellen, mely oly nézeteket hozott napvilágra, a melyeket Norton András azonnal élesen és nyíltan megczáfolt. 1860. nemcsak a Parker Pivadar halálának évét jelzi, melylyel az unitáriusok soraiban vivott nagyon éles személyes harc véget ért, hanem jelzi azt az időpontot is, a mikor korunk nagy erkölcsi harcza győzelemteljesen a politika mezejére került, és szemlátomást minden kissébb vitatkozás beleolvadt a nemzet életéért vivott minden más kérdést felölelő küzdelembe. Azóta új viszonyok állottak elő és más rendszerek kezdenek elfogadtatni a speculativ gondolkozás mezején.

Remélem, hogy e korszakokat és pártokat a felekezet 60 évi életéről írni szándékolt vázlatomban tisztábban megismertet hetem. A mit írni akarok csak vázlat és nem történet. Az eseményekről mint, olyanokról, keveset szólhatok; szólók inkább személyekről, az általok képviselt nézetekről és azokról a körülményekről, a melyek meghatározták, hogy mindenik mily helyet foglaljon az elmélet avagy cselekedet mezején.

Továbbá az sem czélom, hogy a nézetek folyamát, vagy a valóságos élet tágabb vonalait vizsgáljam, mint tennem kellene, ha csak tisztán történeti képet szándékoznék adni; én csak egy meghatározott korról, kis terjedelmű helylyel és oly személyekkel foglalkozom, a kik mindnyájan ugyanabban az általános eszmekörben éltek. Ha ezt nevezik „családi ügynek“ vagy „bostoni vallás“-nak, a mikor az unitarismusról szólanak, akkor a jelen esetben elviselena a vádat. Az unitarismus tényleg nagy részben helyi termény, csekély volt benne a terjeszkedési hajlam, s következőleg felekezeti történelme is felette szűkkörű. Néha arra is gondoltam, hogy ezelőtt, az igazat megvallva, e vallás valódi vigasztaló és megnyugtató ereje éppen szűkkörűségében, családiasságában, s a pártfelekezeti ambitio teljes mellőzésében állott. Unitárius vállalatról vagy kísérletről alig lehetett szó, s ha voltak is egyes nemes példák, de általában véve kevés czélzatosan felekezeti munkát hajtottak végre.

A vallásfelekezet — vagyis annak egyes tagjai — soha sem voltak fősvények. Nem mondanánk sokat, ha azt állítanók, hogy egyházi tetemes költségeiken kívül, vallásos, emberbaráti s más nemes czélokra (főleg nevelésügyre) tett adakozásaik, ez ötven év alatt sok millióra felmentek. Ennek legnagyobb része iskolákra, theologiai nevelésre, vagy theologiai művek kiadására, belmissióra s messze távol eső egyházak segélyezésére s ehez hasonlókra adatott ki, annyira híresztelés nélkül, hogy azokról soha egy szó említés sem volt a felekezeti értesítőkből. Tény az, hogy némely legáldozatkészebb unitáriusok szemérmességéből, s talán szükségtelen szerénységéből, vagy tán éppen ellenszenvből kerültek mindent a mi felekezeti fel-tűnést mutatna. Lawrence Ámos — például — egyike a legértelmesebb és leghabzóbb elvű kereskedőknek, a mint mondják, többet adott orthodox intézményekre, mint saját felekezetebeliekre. És a jellem e sajtószerségét, s csaknem túlzottságát, nem lehet figyelmen kívül hagynunk, ha az ámerikai unitáristust és annak működő hatalmát megismerni ohajtjuk.

Van ezenkívül még egy más körülmény is, melyről csak tartózkodva lehet ugyan szólni, de a melyet mégis szükség szemlélkben figyelembe vennünk. Ez az, a mit fennebb említettem, hogy az unitárius testületet egy néhány olyan férfi képviseli, a kik gondolkozásokban teljesen függetlenek egymástól, de személyesen nagyon közeli viszonyban vannak. E tekintetben azt ohajtom, hogyha tehetem, hogy önöket egy lépéssel közelebb vezessem e csoporthoz, és megismeressem tagjaival. Ez annyival szükségesebb, mert az unitárius nézet mindig csak egyéni dolog volt. Soha senki sem érzett felelősséget a mások gondolataiért, sem másokat nem kötelezhetett a magáéra. S tényleg nincs is semmi a személyes ismeretségen kívül, mely azonban több a kimondott, vagy írott szónál is, miért valaki jogot érezhetne arra, hogy ily egymástól teljesen független nézetű, s csak a közös érdek és miveltség, a közös jóakarat és tisztelet által összekötött egyének helyzetéről szóljon.

Ezt annál biztosabban megtehetem e helyen, mivel a felekezet egész életideje beleesik idősebb tagjai emlékezete körébe, s mivel az nem sokkal terjed túl az én emlékezetem körén sem. Mint gyermek éreztem mindennemű befolyását, hallottam korábbi vitatkozásait és a gyermek természetes érdeklődésével és büszkeségével tekintettem a legtiszteletreméltóbb nevekre; a vitatkozások második szakasza pedig az én egyetemi és hivatali életem első részében kezdett alakot öltetni és hatást gyakorolni, többé-kevésbé összeköttetésbe hozván enge-

met is legtöbbször azok közül, a kik az általam leírni szándékolt mozgalomnak a maga sajátos bélyegét és színezetét megadták.

Felemlitem e helyen, — a nélkül, hogy saját személyes ismerettségem körén kívül lépnék, — néhány vezérférfi nevét. Ott volt a tisztes Bancroft Áron, a történész atyja és a közép-massachusettsi liberalis theologia vezére; dr. Channing, a ki harmincz évnél tovább tartatott a felekezet szellemének és életének képviselőjéül; a két dr. Ware Henrik, az atya és fia, kik közül mindkettő összeköttetésben állott ez iskola megalapításával és korábbi történetével; Putnam György, az előbbieknél neje után rokonok, a bostoni köröknek sok ideig ékes nyelvű és nagyon bámult szónoka, ki tiszta és meggyőző érve által még a leggyakorlabb jogászok tiszteletét is kiérdemelte; kinek éles esze túltett a kereskedőn és bankárán; ki a családi erkölcs és a mindennapi vallásos életnek oly szónoka volt, hogy azokat költészettel és dicsfényvel övezte; Dewey Orville, kiben a gondolat az érzéssel sokkal inkább egyesülve van, mint bárki másban, kit dr. Putnam előttem egyszer minden eddig élt szónoknál nagyobbnak mondott, ki a szószéket gyontatószéknek látszott tartani, kinek nagy és termékeny esze a keresztény élet mélyebb tapasztalatait megtudta magyarázni, a ki még jóval a nyolczvan év után élénk figyelemmel kísérte az igazságkeresésben megállított legújabb rendszereket és felfedezéseket; Walker elnök, kiről nem lehetett eldönteni, hogy ravasz bölcsessége, nemes türelme, széleskörű philosophiai műveltsége és jellemméltósága volt-e bámulatraméltóbb, vagy az ifjabb nemzedék iránti szeretete; koruknak leghiresebb ama három férfia: Norton, Pulfrey és Noyes, kik nálunk a legjobb műveket szolgáltatották a theologiai neveléshez; Pierpont János, a szelid vallásos költő és a kitünő vérmérsékletű, büszke, hirtelen haragu szószéki bajnok, ki mindig arra törekedett, hogy jó indulatu és erős meggyőződésének valamely kiválóbb részét okvetlenül bevésse hallgatói elméjébe; Paabody Ephraim, a „Kings Chapel“ szeretett papja, kinek arca a valódi áldás volt, kiben a mélység, a gyöngédség és megfontoló bölcsesség összpontosulása a mily ritka, éppen oly kedves vala; Parker Tivadar, a szabad gondolkodás eme tántoríthatatlan, nemes lelkű és javíthatatlan apostola, a társadalmi és politikai reformok vezére, és úttörője ama seregnek, a mely az utóbbi évek alatt elfeledte a régi útakat; Gannett Stiles Ezdrás, Channing ékesen szóló és nemes társa, az emberek legáldozatkészebbike, kinek betegességig érzékeny üntudatát terhelt minden fájdalom és nyomor a mi városában előfordult; kinek lángoló beszéde a bostoni unitáris-

mus hidegségébe csaknem saját missionáriusi buzgalmát lehelte; a a kivől méltán ellehetne mondani, hogy tiz magához hasonló emberrel az unitarizmust mint valamely harapózó tűzlángot az ország egyik széléből a másikba vitte volna; King Starr Tamás, a szabadelvű theologia emez élénk villanyfénye, kinek lángja, sajnos, ezelőtt tizen-nyolcz évvel kialudott a csendes tenger partjain, de a kinek emléke rendkívül élénk és tiszta még mindnyájunk szívében, a kik ők mint legvidámabb barátot, legkedélyesebb és legtanulságosabb társat és legtisztább, leggyorsabb és legragyogóbb elmét valánk szerencsések ismerni.

Ezekhez kell vennem egy néhány kitünő és nagyon ismert világi férfit, kik az unitárius egyesületet és eszméket különböző irányban képviselték. A d a m s Quincy János, a legtökéletesebb mindamaz államférfiak között, kiket országunk szült, kit Washington már serdülő férfikorában hivatalba tett; ez egyetemen kitünő előadó, számos európai udvarnál jártasságot szerzett diplomata és elnöksége után a képviselőházban a nemzeti becsület veterán bajnoka; unokaöcscse C r a n c h Judge, a columbiai kerület eme nemes, igazságos, szeretőszívű és buzgó főbírája; Q u i n c y elnök, a bostani derék aggfederalisták legutolsója, ki kilenczvenhárom éves korában mint új Anglia legbecsültebb polgára halt meg; S h a w főbíró, az ámerikai jogászok legtudósabbika és a törvényszéknek csaknem harmincz évig disze és leghiggadtabb ítélőbírája; E v e r e t t Edwárd valószínűleg legmiveltebb fő mindazok között, a kik valaha részt vettek nemzetünk ügyeiben; S u m n e r Károly, udvarias és bátor védője a törvénynek történetünk legsötétebb válságai alatt; A n d r e w kormányzó, ki inkább szívében hordozta új Anglia sorsát a háboru idején, mint bárki más; E m e r s o n Waldo Ralph, eleinte unitárius pap, majd pedig nemzeti irodalmunk magas színvonalának általánosan elismert mivelője, ki ezelőtt csak oly kevés idővel távozott el, hogy úgy jön, mintha most is látnók derült és szeretett képét abban a körben, melyet alkotott és fényével diszített; ezek és még számos olyan diszei nemzeti irodalmunknak, mint B r y a n t és L o n g f e l l o w tárgyai az ámerikai unitarizmus történetének és kellene hogy tárgyai legyenek még a leg-rövidebb ismertetésnek is, mely annak jellemzését megkísérli. Miután az itt felsorolt nevek közül mindenik tisztán személyes emlékeket, legtöbb pedig többé-kevésbé benső viszonyt idéz fel emlékemben, azt hiszem, nem lesz feltünő, ha nehéznek találom egyenes választ adni arra a kérdésre, hogy valamely bizonyos dologra nézve mi az unitárius vélemény, vagy hogy általában mit hisznek az unitáriusok.

sem pedig az, hogy ha egy kissé türelmetlen vagyok, ha valaki őket theológiájuk után ítéli el, holott az mind vallásuknak, mind pedig életüknek csak csekély töredéke volt.

Az oly emberek, mint a minőket én itt megneveztem, nem lehetnek — s mondhatnám, nem tudtak — sem dogmatizálók, sem rajongók, sem felekezetiék, sem pedig saját nézetük propagandistái lenni. A mi az olyan embereket illeti, mint a minők mi vagyunk, privilegiumnak és megtisztelőnek érezhejük magunkra nézve, ha felvesznek ama társaság legutolsó és legjelentéktelenebb tagjaivá. Az unitáriusokat nem valamely hitformához való ragaszkodás egyesítette, hanem az, hogy mindenik részese volt saját módja szerint egy közös szellemnek és közös életnek. Én már tartottam beszédet százötvennél több gyülekezetben más helyeken is; sok családdal találkoztam gyülekezeteikben mind ez országban, mind pedig külföldön, de mindig egyenlően otthon éreztem magamat közöttük. És e meghatározásnak: „közös szellem és élet“ előttem nagyon tiszta és határozott jelentése van, a mely különbözik attól, a mit könyvből tanulhatnék.

Azt mondottam, hogy az unitárius testület ez országban sem eredetét, sem történetét tekintve, nem volt felekezet a szó közönséges értelmé szerint. Annak, mint hitfelekezetnek, sem hitformája, sem szószéke, sem törvénye nem volt, és csak nemrég, s akkor is csak gyengén kezdett foglalatásokat tenni más felekezetek és hitformák között.

Midőn ez alkalommal felekezetekről szólok, nem annyira azokat a testületeket értem, a melyek ez ország elfoglalása előtt már történelmileg léteztek és részt vettek annak eredeti, vallásos vagy politikai szervezetében, milyenek a congregationalisták, presbyteri és püspöki egyházbeliek és methodisták. Ezek csak egyházkormánypárti formák és fenállhatnak bármily véleménykülönbség mellett. Így az ámerikai unitáriusok congregationalisták; az angolországiak presbyterek, vagy azok voltak; az első egyház, mely magát Bostonban unitáriusnak nevezte, püspöki volt és most is tartja annak isteni tiszteleti formáit; több szónok maradt a methodisták között, ki unitárius nézeteket vallott, mind a mellett, hogy hitsorsosaik tudták azt és nehezteltek miatta.

Mindezek, ha a dolgot jól fogom fel, kezdetben az egész lakosságot, mint ilyen, ölelték fel azokban a helységekben, a melyekben mintegy meg voltak honosodva, és nem voltak sajtószzerű látható testületek, mintha tán valamely sajtószzerű nézet után alakultak volna. Az utóbbi, sajtóképpeni felekezetekhez számíthatom főleg a baptisták és

universalisták nagy, erőteljes és hódító testületét, melyeknek minde-
 nike egy eszmén alapult. Szervezetök, rendtartások, határozott és tá-
 madó hitformájok, de főleg e hitforma neve után minden más fe-
 lekezettől való elszakadások, teszi őket felekezetekké, megkülönböz-
 tetésül a vallásos testület, egyház vagy közönség általánosabb elneve-
 zésektől. Már most az unitáriusok nem tartoznak az első osztályba,
 mivel vallásos nézetök egészen kizárja onnan. Nem tartoznak az
 utóbbihoz, mivel határozott hitformájuk, vagy saját rendtartások
 nincsen. S mégis mivel jogot tartanak mind az egyházi rendtartás-
 hoz vagy községhez, mind pedig saját elismert testületekhez, éppen
 olyan távol állanak „a szabad vizsgálódók“ és „szabad vallásosok“
 („free religionists“) soraitól, vagy jobban mondva, elszórt individua-
 lismussától is, kikkel összetévesztetni teljességgel nem szeretnének.

A fennebbieken megkísérlettem megmondani, hogy az unitá-
 rius testület mi nem. Most az a kérdés: hogy mi?

Erre azt a feleletet adták, hogy olyasmi, mint egy be nem
 kebelezett darab föld, a melyet, midőn a városok vagy faluk határát
 kijelölik, a határon kívül hagynak. A talajja lehet egészen jó, maga
 a birtok jövedelmező, a családok elégedettek, virágzók és boldogok,
 de azért egy elismert politikai szervezetbe sem illenek bé.

E hasonlatot még egy kevéssel tovább lehet vinni, hogy t.
 i. az kifejezi a függetlenség, de nem az egység elvét is. Ez a dolgot
 úgy tünteti fel, mintha az unitárius egyházak csak valamely esetleges
 és véletlen gyülekezetek, vagy pedig a vallásos szervezkedésnek csirái
 volnának a nagy közönségnek azon határozatlan számu részében, a mely
 „egyházonkívülinek“ nevezetik. Ez egyszerre igen sokat és igen ke-
 veset jelent. Igen sokat jelent azért, mert gondolatunkat a vélemé-
 nyek amaz össze nem függő és alaktalan nagy chaossára fordítja, a
 mely mint „independens“ és „egyházonkívüli“, egészen felerészét fog-
 lalja el látkörünknek, és a mely folytonosan növekedik az olyan ele-
 mek lebontása és aláaknázása által, a melyek nincsenek jól betömör-
 itve a husz, vagy még annál is több, vallásos testületbe. Igen
 keveset jelent azért, mert nem veszi figyelembe azt az egy dolgot, a
 mely e testületnek állandóságot és egységet kölcsönöz, a mely lehe-
 tővé teszi statistikájának megállítását és bizonyos mértékig testületi
 működésének igazgatását.

Ezt a dolgot kell mindenekelőtt tisztába hoznunk, ha az uni-
 tárismusnak akár történetét, akár jellemét, akár jelen állapotát meg-
 akarjuk ismerni. És e dolog az, hogy történelmileg az unitárius egy-
 ház szabadelvű előcsapata annak a nagy congregationalis

testületnek, mely új Angliában az első telepeket alapította, és mind az egyház, mind az állam törvényeit több mint kétszáz évre megszabta. Háromszázhatvanhat unitárius egyházból több mint százhusz (ide véve a Massachusettsbeliek nagyobb számát is) eredetileg helyi ekklézsia volt, melyek mind a puritán congregationalisták első egyházi rendtartásai alatt alakultak. Ezek közül harmincznyolcnál több alakult 1700 előtt, ide értve a leideni menekültek 1602-ben alakított első egyházát is, s még nyolczvan — azaz összesen száztizennyolcz — vagyis több mint az összes számnak felerésze — a függetlenségi harcz előtt keletkezett. E szerint az unitarizmus történetének kezdete ez országban öt évvel előbbre esik Jamestown gyarmat alapulásánál és kétszáz évvel előttré, mintsem az unitáriás név elfogadva, vagy használva lett volna valamely gyülekezet által. Nem mondom, hogy az unitárius hitnézet kifejezése; de annak formális történelme és egyházi hagyományai a nagy congregationalis testülettől, nem pedig valamely saját külön testülettől, hitfelekezettől származnak.

Vagyis más szavakkal, az unitarizmus egyenes jogutódja ama nagy puritán testületnek, a mely az angol alkotmányt és az ámerikai menekvő telepeket megteremtette.

Mindezt nem azért mondom, mintha olyan jogot akarnék formálni számára, a melyet némelyek nem igen volnának hajlandók megadni, hanem csakis egy történelmi tényt akarok megállítani. Ez egy tény leginkább kimagyarazza az unitárius adatok természetét és látzó határozatlanságát. — Ez az, hogy míg az unitáriusokat szabadelvűeknek, a szabad vizsgálódás pártolóinak s a felette tudományos és philosophiai radicalismus védelmezőinek tartották, addig a testület magatartása egészben véve conservatív volt. — Az igazat megvallva, az unitáriusok nagy többségét rendkívül boszantotta és megbotránkoztatta az az eredmény, a mire némely fiatal, nyugtalan természetű, merész és positiv gondolkozásu emberek jutottak; míg másfelől ezek is dühöngtek és csodálkoztak, hogy miképpen lehet gátat vetni az eleibe a szabad szemlélődés és vizsgálódás eleibe, a melyre ők magukat hivatottnak érezték.

A félreértés kikerülhetetlen volt. Az unitáriusok testülete, története és életelözményei szerint, éppen oly régi és oly conservatív testület, mint bármely más ez országban. Habár ők nagyon korán elfogadták a szabad vizsgálódás elveit, és ezek, mivel a „radicalismus“ kellemetlen rázkódását jól kiállották, kétségkívül olyan komoly, tudományos

1) Lásd: „Yearbook of the Unitarian Congregational Churches.“

és független bírálatra fognak vezetni, a mely semmiképpen sem leend ellensége a szerves vallási életnek sem.

Következésképpen tehát ez országban az unitárius testület valódi eredete onnan volt, hogy déli Massachusetts-ben a congregationalis testület nagyrésze, ide értve a bostoni elsőrangú egyházakat is, egy kivételével, mintegy hatvan-nyolczvan évvel ezelőtt a szabadelvet fogadta el, még pedig egyelőre az arminianus, (vagy szabadakarat elvét) mint a calvinismus ellentétét, és aztán az unitarismus elvét, mint a trinitarismus ellentétét.¹⁾ Nehéz dolog megmondani, hogy e nézetbeni megoszlást éppen hogy és mi idézte elő; ez körülbelől talál azzal a természetes megoszlással, a melyet a magában egyformán gondolkozó emberek között találunk, hogy t. i. némelyek merevek és szigoruak, míg mások engedékenyebbek, vagy szabadelvűek. Különösen azt lehetett észrevenni, hogy ez a Harward-egyetemről származó mivelődési körnek a hatása alatt állott mindig és annak terjedését követte akkor is, mint most, — e lévén a világi tudományok központja ez országban. Azokat, a kikre e befolyás legnagyobb volt, vagy a kik azon is túl mentek, a mint hiszem, Boyle Roberttól kölcsönzött mondás szerint „Cambridgi szélességen túlálló embereknek“ nevezték. Hogy a forradalmi korszak szabad szellemének is volt némi hatása e szabadelvűségre, elhiszem, de az nem lehetett nagy.

Ware Henriknek 1805-ben a harward theologiai intézet tanárává történt kinevezetése minden más körülménynél inkább felhívta e mozgalomra a figyelmet és elismerést. Eleinte erősen tiltakoztak az eljárás ellen az orthodoxabb nézetűek, mivel azt a tanári szék kitűnő és áldozatkész alapítójának, a londoni puritán Hollis Tamás, szellemével ellenkezőnek tartották; s még ma is nagy méltatlankodással sajnálkozik felette az a párt, a mely szeretné az egyetemet visszatéríteni az atyák hitére.

E kis személyi epizód jórészből megmagyarázza, hogy mi volt az oka az ezután bekövetkezett vitatkozásnak. De mégis mintegy tíz évig nem volt szakadás a congregationalisták soraiban, s az ezután következő néhány év alatt is csak csekély mértékű. Az unitárius

¹⁾ Úgy vélem, hogy minden nagyobb lakossággal bíró mezővárosban ez volt az eset déli Massachusettsben, kivéve hármát, u. m. Charlestownt, Andover-t és Ipswichet, melyeket a szabad szellem árja ellen feltartottak lelkészeik személyes befolyásuk által. Ez főleg a jeles dr. Morse charlestowni lelkészre nézve áll. Ez áram nyugoti irányban csak mintegy negyven mértföldre terjedt el Worcester és Lancasterig; míg az ezt követő vitatkozás alatt az ettől délre eső részre egyenlően kétfelé oszlott.

párt megalakítását előkészítő lépések az irodalmi és tudományos téren tétettek meg. Éppen ez évek alatt egy brillians csapat mivelt, hevesvérü és ékesen szóló ifju nyert fokozatot az egyetemen, kik közül E v e r e t t Edward vált legismertebbé a történelemben, de a kik között leghatalmasabb befolyása volt Buckminster Stevens Józsefnek, e meglepően kellemes szónoknak, e csodálatosan elragadó társadalmi férfinak és nagy buzgalmu tudósnak, ki életének utolsó öt évében, 1812-ig bostoni pap is volt. Többször hallottam, hogy Bostonban volt olyan kereskedő, a ki halála után negyven évvel is, ha az Everett nevét említetteti hallotta, azonnal könyekre fakadt. A mivelt és tekintélyes férfiak eme körét szervezték az akkor hires „Anthology Clubban“, a mely megindította az országban egyik legelső tudományos és kritikai lapot, a „Monthly Anthologyt“ a mely tényleg az unitárius theologia előharczosa volt. Ezt nyomban követték a „Christian Disciple“, „Christian Examiner“ és az „Unitarian Review.“

Nem terhelem olvasóimat annak a vitatkozásnak a leírásával, a mely ezután következett. Azt remekül leírta Gannett Vilmos, atyja életrajzában, s fölösleges ismétetni. A véleményharczok és csatározások részletei rendesen nagyon unalmas részei valamely kor történelmének, hacsak némi személyes érdek is nem vegyül bele. Azért természetét egy más oldalról ohajtom megvilágítani, a mit legkönnyebbnek tartok egy egyszerű eset elbeszélése által.

A mint önök is tudják, Uj-Anglia eredeti alkotmányának egy részét egyházi törvény értelmében a congregationális rend tette. Minden városban lenni kellett szervezett egyháznak, vagy ekklézsiának; és minden szavazónak egyházi tagnak kellett lenni. E régi szervezet Massachusettsben nem volt egészen megszüntetve 1833-ig, midőn az önkéntes rendszert fogadták el. Addig egyházi adót is kellett fizetni minden polgárnak; a mely adó még 1820-ig a congregationális egyház javára volt fordítandó.

Például, atyám 1816-ban egyik vidéki városban pap lett. A szerződés egész életre szólott, s a fizetést egyenesen a város szavazta meg és fizette, éppen abból az alapból, a melyből a város utczáit csináltatták, az iskolákat segélyezték és a város tisztviselőit, szolgálát stb. fizették. Még én is jól emlékezem rá, hogy a közönséges házi szükségések fedezésére a költséget a városi pénztárnál éppen olyan szelvényekkel fizették, mint fizetnék bármely pénzbanknál.

Egy Rice Asaph nevü szigoru öreg puritán ellenezte az atyám letelepedését, mivel igen szabadelvűek voltak theologiai nézetei, és a hivek többsége egy orthodoxabbal is éppen annyira megelégedett

volna; mindazonáltal ez sem Rice-ot, sem a többieket nem akadályozta abban, hogy jó barátok és meglegedett egyháztagok legyenek. Sőt ugyan e dolog, egy ideig legalább, nem volt akadály abban sem, hogy a szomszédos városok, bárha liberálisok és orthodoxok voltak is, a közönséges udvariassági szabályokat egymással szemben megtartsák. Az azóta oly élesen kitüntetett és oly féltékenyen őrizett felekezetiességi határvonalakat még ekkor csak ismerni kezdték. E rendszer kedves egyszerűsége csak 1827-ben kezdett megzavartatni egy falu kicsiny baptista egyházában, a mit atyám nagymértékben fájlalt, annyival is inkább, mert az első lépést személyes barátjai tették meg, a kik azonkívül, hogy a törvényes egyháznak a kiszabott részt megfizették, ennek költségeit külön vetették ki egymásra. Ez természetesen nagy igazságtalanság volt nézetük szerint, a mint-hogy valóban az is volt. A nehézséget hat év lefolyása alatt annak a teljes egyházi szabadságnak kimondása és törvénybe iktatása által oszlatták el, a melyet ma élvezünk.

Valamely törvény szerint megalapított egyház tehát soha sem lehet szó szerinti értelemben vett felekezet. Annak nemcsak a vélemények nagyobb többségének kell eleget tennie, hanem eleget kell hogy tegyen a különböző nézetek nagy sokaságának is. Az magába kell hogy öleljen sokféle nézetet és szabad tért kell engednie a vitatkozásnak. Valóban nagy kérdés tárgya lehet, hogy a vallásos gondolkozás általános, erőteljes, egészséges, szabadelvű és jótékony növekedése megkapná-e valahol oly nagy mértékben és oly illően azt a pártolást, a melyet a szervezett egyház nagy vallási türelmével megadhat, midőn azt egy komoly és értelmes lakosság közös megegyezése tartja fenn. A vallásos túlbuzgóságnak nem ad tért, vagyis legalább azt nem pártolja. Az Edwards Jonathan alatti „nagy ébredés“ egyetlen tünemény volt e nemben (tényleg el is űzte kezdeményezőjét northamptoni egyházából) és a Whitefield alatti „ébredést“ külföldről erőszakolták. Mind a kettő megszülte a reactiót a liberalismus terén, s azt mindkettő éppen annyira pártolta, a mennyire el-lenezte.

A józan értelem a vallásban, a mely ezt valójában népiessé teszi, sehol oly jó talajra nem lelt, mint az ez előtt egy évszázaddal fennálló szervezet alatt, mely védelmezte a felekezetiellen férfias gondolkozást, táplálta a nemes és növekvő tudományosságot és a mely a maga bélyegét semmire sem nyomta rá oly mélyen és tisztán, mint az unitárius mozgalomra.

Záradéku, nagyon röviden szólok e mozgalom amaz idejéről,

a melyben legtisztábban megőrizte eredeti vonásait, s midőn a fennebb elősorolt kitünő férfiak vezették. E korszakot rövidség és könnyebbség okáért az ezelőtt negyven és ötven év közötti időre tehetjük.

Az e korban elfogadott általános keresztény nézetek, a melyeket néha „a régi iskola unitarismusának“ neveznek (a mint Walker elnök nevezni szokta) nagyon jól megfeleltek a józan észnek és nem annyira a kor speculative theologusai, mint a komoly és mivel világi férfiak kívánalmaihoz alkalmazkodtak. Mihelyt ez időre gondolunk, azonnal eszünkbe jutnak White, Story és Shaw vezérférfiak nevei. E férfiak a legmélyebb tisztelet és a legerősebb meggyőződéssel ragaszkodtak a kereszténységhez, s ezen kívül oly iskolázott értelemmel rendelkeztek, a mely nem tűrt meg semmi sértést sem a józan ész, sem pedig a tiszta erkölcs ellen. Paley és Lardner megvetették a történelmi alapot, mire a rationalis kegyesség, az egyéni erkölcsiség és a polgári erény épületét kellett építeni. E volt az ugynevezett „bostoni unitarismus“ férfias, méltóságteljes és józan tyussa, a mely nevet mindig csak kegyelettel és tisztelettel szabad említeni.

Természetesen nyugtalanul, mondhatni türelmetlenül fogadták az alap bárminő kérdésessé tételét. A bibliát a papok megbízó levelének tartották. Nem bánták, bármily mértékű hullámozást idéztek is elő az iránta táplált néphitben s azzal sem törődtek, ha az abszolút tekintély olyan kijelentésének tekintették, a melynek feladata, hogy az élet törvényeit kijelentse és az észet a lehető legfőbb igazságra megtanítsa. Erős és komoly meggyőződésök szerint, a kereszténység az igazság természetfeletti kijelentése, a csodák és a Jézus isteni tekintélye nélkül csak kis csalódás, ha nem éppen bűnös és képmutató csalás volt. Az ők gondolkozásmódjával nem talált a theologusok subtilitása, sem pedig a kritikusok hajszálhasogató vizsgálódása. Előttük a kereszténység szent és tiszteletre méltó volt, mivel az amaz erény volt, a mely az életet szabályozza és az államot megvédi. Vagy Quincy elnök szavaival élve: „az emberi boldogság egyedüli biztosítéka a szabadság; a szabadságé az erény; az erényé a tudomány; és sem a szabadságnak, sem az erénynek, sem a tudománynak nincsen ereje, vagy halhatatlan reménysége, a keresztény hit elvein és a keresztény vallás tanúságain kívül.“

Tehetségem minden erejével kívánom kifejezni tiszteletemet és hálámat azon nemes emberek irányában, s az értelmes, férfias és gyöngéd kegyesség azon tyussáért, a melyet ők reánk hagytak. Emléköket nem fogom a védelem egyetlen szavával is bántani; nem

kérdezem, hogy vajjon ők, vagy a kik őket követni megkísérlették, jótállanak-e a keresztény név tiszteletéért? Csekély tiszteletre mutat ama név iránt, ha megtagadják azok, a kik birják; vagy ha megfosztatnak tőle azok, a kik birni óhajtanák!

Az embereknek két olyan faja van, a kik mind az unitáriusokkal, mind pedig az általok képviselt mozgalommal szemben méltatlanságot követnek el: azok a más felekezetbeliek vagy távolabb állók, a kik az unitáriusokat hidegeknek, gőgösöknek és elzárkozottaknak tartják, és másfelől az a szabadelvű ifju nemzedék, a mely bizonyos lenéző megvetéssel szól szigorú és komor conservatismusukról. De annak a nemzedéknek, melyhez én is tartozám, az ereiben lüktető élet szolgáltatta, úgy szólva, az anyai tejet, melyből táplálkoztunk, s lehetetlen is bizonyos fiúi gyöngédség érzetével nem gondolnom rá. De nemcsak, én hajlandó vagyok hinni, hogy a kereszténység, fejlődésének egész ideje alatt, s számtalan alakzataiban ily, minden egyházi nyomástól ment, s magában oly férfias, gyöngéd és nemes alakot még soha sem öltött. Az a hitnézet, a mely a Channing idealis gondolataiban nyert kifejezést, a Greenwood „consolatio“-ja és hymnusai, a Peabody Ephraim gyöngéd bölcsessége; ama személyes kegyesség, melynek hitvallása és célja „Keresztény jellem formálása“ volt; az a szeretet, a mely megteremtette ez egyházak testvériségét, és a mely ötven év lefolyása alatt a nemes munkásság minden fájában éreztette hatását, — mindezek bátran kiállhatják a versenyt azzal, a mit bírálóik felmutatnak; és azokat közülünk, a kik azt gondolják, hogy már túlhaladtuk ez álláspontot, méltán gondolkodóba ejthetnek, hogy megvizsgáljuk, ha vajjon egy, vagy legfennebb két nemzedék letünése után találunk-e valami olyan jót, a mi annak a helyét elfoglalhassa.

Allen J. Henrik.

Ford. **BOROS GYÖRGY.**